

Mevlâna Celaleddîn Rumî'nin Şiiri Dünya Halklarını Birleştiren bir Değer

Mawlana Jalal ud-Din Rumi's Poetry as a Value that Unites the Peoples of the World

Gulnar Agig JAFARZADE¹

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-3907-8027>

E. Mail: gulnarjafarzade2002@gmail.com,

DOI: <https://doi.org/10.32955/neuram2023-12-8.ch12>

Abstract:

Sufism poetry, the most valuable and wealthiest pieces of classical Eastern literature, originated with the works of Hakim Sanayi Ghaznavi's "Hadigat ul-habitat" and Sheikh Faridaddin Attar's "Mantig ut-Tayr" reached its highest peak with the creation of Mawlana Jalal ud. Din Rumi "Mathnawi-ye Manavi." Although there are hundreds of Nathnawi's written in medieval classic Sufism poetry when one says Mathnawi, Mawlana Jalal ud- Din Rumi's (1207-1273) famous work consisting of six notebooks comes to mind.

Many stories in "Mathnawi" call people to spiritual and moral evolution and unity. The main hero of these stories, which take their source from the verses of the Holy Qur'an, hadiths, and instructive tales, is a human being. The basis of Mawlana's philosophy and the highest ideal of his stories is a person who moves toward absolute truth and strives to achieve perfection. From this point of view, these two stories in Mathnawi are noteworthy: "The quarreling of four persons over grapes, which each one had understood by a different name" (Book 2, story 112) and "The dispute about how and in what form the elephant should be" (Book 3, story 49). The main plot of the first story is a discussion between four men from different nations (Persian, Arab, Turkish, and Greek) that turned into a fight, and the second story tells about people who tried to explain by touching an elephant in a dark room what it is but failed.

With these stories, Mawlana shows that the truth is one, that the war of nations and sects is based on mistakes and words far from the fact. The important

¹ Phd in Philology, National Museum of Azerbaijan Literature named after Nizami Ganjavi, Baku, Azerbaijan,

message he wants to convey to people through these stories is to inform them that living in unity, peace, and harmony is humanity's best way of life and that words that do not come from understanding and knowledge lead people to the wrong path.

Keywords: Mawlana Jalal ud-Din Rumi, Mathnawi-e Manavi, Poetry, peoples of the world, Vahdat (unity).

Özet:

Tasavvuf şiiri, klasik Doğu edebiyatının en zengin ve değerli parçalarından biridir. Hekim Senâî Gaznevî'nin "Hadîkatü'l-hakîka" ve Şeyh Ferideddin Attar'ın "Mantık ut-Teyr" eserleriyle başlayan tasavvuf şiiri, Mevlâna Celâleddîn Rûmî'nin "Mesnevî-i Ma'nevî" eseriyle en yüksek düzeye ulaşmıştır. Ortaçağ klasik tasavvuf şiirinde yazılmış yüzlerce Mesnevî bulunmakla birlikte, Mesnevî denince akla Mevlâna Celâleddîn Rûmî'nin (1207-1273) altı defterden oluşan ünlü eseri gelir.

"Mesnevî"de insanları manevi ve ahlaki tekâmül ve birliğe çağırın pek çok hikaye bulunmaktadır. Bu hikayelerin kaynağı, Kur'an-ı Kerim ayetleri, hadisler ve öğretici kıssalardır ve genellikle baş kahramanı bir insandır. Mevlâna'nın felsefesinin temeli ve hikayelerinin en yüksek ideali, mutlak hakikate doğru ilerleyen ve mükemmelliğe ulaşma çabasında olan insandır.

Bu perspektiften bakıldığında, "Mesnevî"deki iki hikaye dikkat çekicidir: "Üzümlü farklı isimlerle anlayan dört kişinin kavgası" (2. Defter, 112. hikaye) ve "Filin nasıl ve ne şekilde olması konusunda tartışma" (3. Defter, 49. hikaye). Birinci hikaye, farklı milletlerden (Fars, Arap, Türk ve Yunan) dört adam arasındaki tartışmanın kavgaya dönüşmesini anlatırken, ikinci hikaye, karanlık bir odaya getirilen bir filin ne olduğunu belirtmeye çalışan insanların hikayesini anlatmaktadır. Mevlâna, bu hikayelerle hakikatin aslında bir olduğunu ve milletler ile mezhepler arasındaki anlaşmazlıkların yanlış bilgilere ve hakikatten uzak sözlere dayandığını göstermektedir. Bu hikayeler aracılığıyla insanlara iletmek istediği önemli mesaj, birlikte yaşamının, barışın ve huzurun insanlık için en güzel yaşam biçimi olduğunu, gerçek anlayış ve bilgi olmayan sözlerin insanları yanlış yola sürüklediğini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Mevlâna Celaleddin Rumî, Mesnevi-yi Manevî, Şiir, dünya insanları, Vahdet.

Giriş:

Doğu edebiyatının en önemli ve değerli parçalarından biri olan klasik Fars şiiri, tüm dünyada bir hikmet hazinesi olarak tanınmaktadır. Tasavvuf edebiyatı, klasik Doğu edebiyatının en önemli aşamalarından biridir. İlahi aşkın kaynağından gelen irfan veya tasavvuf motiflerini eserlerinde ana tema haline getiren mutasavvıf şairler ve bilgeler, Farsça klasik şiiri en yüksek zirvelere taşımışlardır.

Başlangıçta camilerde küçük gruplarda oluşan sufiler, zamanla büyük ve çeşitli mezhep, tarikat ve teşkilatlara dönüşmüş, camilerden tekye, harabat ve hanegahlara uzanan bir etki alanı oluşturmuşlardır. Tasavvufun sosyal ve felsefi bir akım olarak yer ettiği bu süreç, insanların gönüllerinde kök salmıştır. Klasik Fars edebiyatının büyük bir kısmı, tasavvuf kökenli şiir ve nesirlerden oluşmaktadır. Ortaçağ Sufi şiirinin en önemli temsilcilerinden biri de Mevlâna Celâleddîn Rûmî'dir.

Tasavvuf şairi Mevlâna Celaleddin Rumî

Mevlâna Celaleddin Rumî (1207-1273) Afganistan'ın Belh şehrinde doğdu ve 1273 yılında Konya'da vefat etti. Belh şehrinin saygın ve eğitilmiş kişilerinden biri olan babası Bahaeddin Veled, "Sultan ul-ulema" lakaplıydı ve onun ilk öğretmeni idi. Bahaeddin Veled, oğluna "Hüdavendigâr" adını verdi. Celâleddîn daha sonra "Sultanül-Aşigin" ve "Sultanül-Muhibbin" lakaplarıyla anıldı ve Konya'da "Movlana" ve "Mövlevi" isimleriyle ün kazandı. "Rûmî" lakabı, o dönemde yaşadığı Selçuklu devletinin Anadolu'ya kadar olan topraklarının "Rum" olarak adlandırılmasıyla ilişkilidir. Babasının vefatından sonra, Konya'da müdderislik ve vaizlik yapan Mevlâna, 1246 yılında Tebriz'den Konya'ya kadar uzun bir yolculuk yaparak mutasavvıf derviş Şemseddin Tebrizi ile tanıştı. Bu buluşma, tasavvuf dünyasında "iki denizin kavuşması" olarak anılır ve Mevlâna'nın yaşamını derinden etkiledi. Yaklaşık bir buçuk yıl boyunca Mevlâna, Şems'e hizmet etti ve onun bilgisinden faydalandı, ancak Şems gizemli bir şekilde ortadan kayboldu. Şems Tebrizi'yi kaybeden Celâleddîn, büyük bir sarsıntı yaşadı ve bir süre sonra toparlandı. Şems'in ayrılışından sonra Mevlâna, çağının büyük bir tasavvuf şairi oldu ve

ilk eserlerini yazmaya başladı. Mürşidine olan derin saygı ve sevgisinden dolayı, gazel ve kasidelerden oluşan divanına “Şems Tebrizi'nin divanı” adını verdi. Mevlâna'nın dünya çapında ün kazandığı eseri ise “Mesnevî-i Ma'nevî” şiir toplusudur. Aslında Mesnevî, ortaçağda en yaygın şiir türlerinden biriydi ve Arapça'da çift anlamına gelir, bu da beyitlerin çift halinde kafiyeli olmasını ifade eder. Ortaçağ klasik Fars edebiyatında yüzlerce mesnevî yazılmış olsa da, mesnevî denince akla Mevlâna'nın altı ciltlik ünlü eseri gelir.

Mesnevi-yi Manevi

Mesnevî'de vahdet-i vücûd felsefesinden söz eden şair, tasavvufî görüşlerini ortaya koymaktadır. Mevlâna'nın mistik ve felsefî görüşlerinin temelini oluşturan *tasavvuf, aynı zamanda tevhid veya ebedi hikmet fikrinin de mükemmel bir ifadesidir* (Bünyatzade, s. 83). Rûmî Tasavvufta en yüce mertebeye yükselmiştir. Bu yükselişin nuru, ondan sonraki yüzyıllar boyunca insanlığın yolunu aydınlattı ve birçok ulus, Mevlâna'nın parlak dehasından ilham aldı. Ortaçağ Türk-Müslüman edebiyatı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan Mevlâna'nın derin yaratıcılığı, büyük bir Tasavvuf şairleri ekolünün gelişmesinin temelini oluşturdu. Evhedi Marağayi, Humam Tebrizi, Essar Tebrizi, Nesimi, Fuzuli, Habibi, Kişveri gibi şairler Mevlâna'nın şiirlerinden esinlenerek derin içerikli eserler yaratmışlardır.

Metodoloji:

Bu araştırma makalesi, bilimsel-teorik ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerine dayalı olarak yürütülmüş ve okuma ile karşılaştırma prensiplerine göre sorunun sanatsal-tarihsel gelişimini ele almıştır. Mevcut araştırma çalışması sırasında toplanan materyallerin okunması, elde edilen gerçeklerin özetlenmesi, sistemleştirilmesi, aralarındaki ilişkilerin kurulması ve analiz edilmesi uygulanmış, araştırma bilimsel sonuçlara ulaşılmasıyla tamamlanmıştır.

Konunun işlenmesi:

Tasavvufun laiklik, sadelik, nefsin boğulması, dünyanın boş ve fani görülmesi gibi tonları, başta Hintliler olmak üzere çeşitli halkların hayat felsefesinde yer almasına rağmen, bu eğilimin Müslüman Doğu'da mükemmel bir şekilde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Büyük mutasavvıf şeyhleri ve alimleri fikir ve uygulamalarını yorumlarken Kur'an-ı Kerim'e, Hz. Muhammed'in hadislerine

ve geçerli dini geleneklere atıfta bulunmuşlardır. Mevlâna Celâleddîn Rûmî'nin büyük bir tasavvuf ansiklopedisi sayılan “Mesnevîye-Manevî”yi oluştururken altı yüz doksana yakın dini rivayet ve hadisten yararlandığını söylemekle yetinelim (Füruzânfer, s. 29). Mevlâna Celâleddîn Rûmî'nin “Mesnevîsi” pek çok öğretici hikâye içermektedir. Bu araştırma makalesinin konusu, Mesnevî'de yer alan “Üzümü farklı isimlerle anlayan dört kişinin kavgası” (2. Kitap, 113. hikaye) ve “Filin nasıl ve ne şekilde olması gerektiği konusundaki tartışma” adlı iki hikâyedir (3. Kitap, 49. Hikâye). Bu hikâyelere göre hakikatten habersiz olan insanlar çatışma ve nifaka düşerler. Araştırmamız sonucunda bu konuyla ilgili yalnızca iki spesifik çalışmaya rastladık. İran'da Muhammedali İslami Nodushan tarafından “Yağma” edebiyat dergisinde yayınlanan “Tolstoy, Moulavi, douran-e jadid” (Tolstoy, Mövlevî ve yeni devr) (1352/1973) ve Narges Mohammadi Badr, Behnaz Payameni ve Farrukh Haji Ali tarafından birgeliyle yazılan “Berresi-ye tetbiği-ye karkard-e mefahim-e mushterek der asar-e Mevlâna ve Tolstoy” (Mevlâna ve Lev Tolstoy'un eserlerinde ortak kavramların uygulanma esaslarının incelenmesi) (1393/2014) bu konudaki değerli çalışmalardan biridir.

Genel olarak, Mevlâna'nın eserlerinde önemli bir yer tutan insan, bilim, aydınlanma, barış ve birlik kavramları birçok araştırmacı tarafından farklı açılardan incelenmiş, konuyla ilgili bilimsel makalelere araştırmamızda yer verilmiştir

Rumî'nin: “Üzümü farklı isimlerle anlayan dört kişinin kavgası” hikayeti

Mesnevî'nin ikinci ciltindeki “Üzümü farklı isimlerle anlayan dört kişinin kavgası” hikayesine odaklanalım. 32 beyitten oluşan hikaye şöyle başlıyor:

چار کس را داد مردی یک درم
آن یکی گفت این به انگوری دهم
آن یکی دیگر عرب بد گفت: لا
من عنب خواهم، نه انگور ای دغا
آن یکی ترکی بد و گفت این بنم
من نمیخواهم عنب خواهم ازم
آن یکی رومی بگفت این قیل را
ترک کن خواهیم استافیل را
در تنازع آن نفر جنگی شدند
که ز سر نامها غافل بدند

مشت بر هم می‌زدند از ابلهی
پر بدند از جهل و از دانش تهی (d. 2, h. 112)

(Adamın biri, dört kişiye bir dirhem verdi, Adamlardan birisi “Ben bu parayı “engûr’a” vereceğim” dedi. Öbürü Araptı, Lâ dedi, “Ben “İnep” isterim herif, “engûr” istemem.” Üçüncü Türk’tü, “Bu para benim” dedi, “Ben inep istemem, üzüm isterim.” Dördüncüde Rumlu’du, dedi ki: “Bırak bu lâfları, biz “İstafil” isteriz.” Derken savaşa başladılar. Çünkü adların sırrından gafildiler. Ahmaklıktan birbirlerini yumruklamaya koyuldular. Bilgisizlikle dolu, bilgiden boş adamlardı bunlar.) (Çelebi, s.63)

Hikâyenin özeti şu şekildedir: Farklı milletlerden dört kişi bir araya gelir. Bir adam, onlara bir şeyler alabilmeleri için bir dirhem verir. Birisi: “Engur alalım.” der. Arap: “Engûr istemiyorum, “inep” alalım” diye karşılık verir. Rumlu: “Engûr ve inep istemiyorum, istafil alalım” der. Türk ise: “Bu sözleri bir kenara bırakın, ben sadece üzümü istiyorum” der. Dört dil bilen bir bilge, hepsinin aynı şeyi istediğini, sadece farklı kelimelerle ifade ettiklerini açıklar. Sonuç olarak aralarındaki farklılıklar giderilir.

Mevlâna, Doğu edebiyatının manevi ve ahlaki değerlerini, destanlar ve hikâyeler aracılığıyla insanlara aktarma geleneğini sürdürmekte ve bu basit hikâyeyi manzum olarak yazarak insanlara bir mesaj iletmektedir. Mevlâna'ya göre cehalet, tartışma ve ihtilafların temelidir. Dünyadaki hakikatin bir olduğunu, insanlar arasındaki farklılıkların genellikle mananın ihmal edilip şekle odaklanılmasından kaynaklandığını belirtir. İsim konusunda tartışan dört kişi üzümün özelliklerini bilseydi ve aradıkları şeyin aynı olduğunu anlasalardı, kavga sona ererdi. Bu epizodik hikâye ile Mevlâna, hakikatin birliğini vurgular ve milletler arası anlamsız çekişmelerin aslında basit kelimelerle ilişkilendirilebileceğini anlatır. Şairin “Sır Sahipi” olarak adlandırdığı bilge rehber, gerçeği gözlemleyebilen bir figürdür.

صاحب سری عزیزى صد زبان

گر بدى آنجا بدادى صلحشان

پس بگفتى او كه من زين يك درم

آرزوى جمله‌تان را مى‌دهم (d. 2, h. 112)

(Sır sahibi, yüzlerce dil bilen birisi orada olsaydı, onları barıştırdı. Onlara “Ben bu bir dirhemle hepinizin isteğini yerine getiririm.)

Bu tür karakterleri Mesnevî'nin diğer hikâyelerinde de görmekteyiz. Bu ilim sahipleri, ilahi sırları paylaşır, karanlık konuları aydınlatır ve insanların kalplerini huzura kavuşturur. Mevlâna, insanların her zaman bilge rehberlere ihtiyaç duyduğunu vurgular. Bu tür ilim ve irfan sahibi kişiler, insanları doğru yola iletir ve toplumda birlik ve beraberliği sağlar. Doğru bir mürşit, her türlü düşmanlığı anlayışa ve dostluğa dönüştürebilir. Daha sonra Mevlâna, diğer hikâyelerinde olduğu gibi, görüşlerini doğadaki maddelerin özellikleriyle destekler; örnek olarak, sirkenin sıcak halde bile vücuda soğukluk verdiğini ve soğuk olsa bile pekmezin vücuda sıcaklık verdiğini belirtir.

سرکه را گر گرم کردی ز آتش آن
چون خوری سردی فزاید بی گمان
زانک آن گرمی او دهلیزیست
طبع اصلش سردیست و تیزیست
ور بود یخ‌بسته دوشاب ای پسر

چون خوری گرمی فزاید در جگر (d. 2, h. 112)

(Sirkeyi ateşte ısıtsan da yiyince yine bürüdeti arttırır. Çünkü o hararet, iğretidir. Asli tabiatında bürüdet ve keskinlik vardır. Oğul, pekmez buz tutsa da yine yiyince ciğerdeki harareti fazlalaştırır.)

Hikâyenin vurguladığı önemli noktalardan biri, toplumun birlik ve beraberlik içinde yaşamanın en iyisi olduğudur. Toplumdaki liderler, bu birliğin sağlanmasında önemli bir rol oynar. Mevlâna, peygamberleri bilge liderler olarak görür ve Süleyman Peygamber dönemindeki kuşların ve hayvanların barış içinde yaşadıklarına dikkat çeker.

Hikâyenin sonunda peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed, tüm İslam toplumunu birleştiren bilge bir lider olarak anılır. Mevlâna kıssalarında, döneminin dinî ve ahlâkî ilkelerine bağlı kalarak insanları birliğe davet eder ve Müslümanların birliğinin Allah'ın Resulü Hz. Peygamber sayesinde gerçekleştiğini belirtir. Hikâyelerindeki manevi ve ahlaki ilkeler, toplumdaki mevcut dini ve düşünsel akımlarla örtüşse de Mevlâna'nın kendine özgü felsefi düşünce sistemi belirgindir. Evrenin felsefi anlayışı, yaratılışın

çözölemeyen gizemleri, Mevlâna'nın hikâyelerinde oldukça ilginç ve şaşırtıcı bir şekilde ilgi çekicidir.

Mevlâna'nın insanlara aşıladığı hakikat

Mevlâna Mesnevî boyunca, İslam'ın öğrettiği birlik ve beraberliği tüm insanlığa değerli bir unsur olarak sunar. Farklı din ve költürlere mensup insanların toplumda ihtilaf ve düşmanlık tohumları ekmesini eleştirir. Bilim ve din birliğine dayalı ilişkilerin geliştirilmesini destekler ve dayanışmanın insan ilişkilerinde kilit bir faktör olduğunu vurgular. O, toplumun refahını, insanların hakikati anlamalarının temelinde görmektedir. Mevlâna'ya göre, insanın hakikati keşfetmesi ve anlaması için üç unsur önemlidir: İman, marifet ve ilahi takdire teslimiyet. Felsefi açıdan bakıldığında, “*Hakikati anlamının üç kaynağı vardır: Semavi kitap (ilahi vahiy), tabiat ve insan.*” (Bünyatzade, s.101)

Kur'an-ı Kerim'de ve dini metinlerde, Müslümanlar arasındaki parçalanma ve tafrige sürekli olarak eleştirilir. Mevlâna, kendi dönemindeki mezhep çeşitliliğine atıfta bulunarak, insanları birleştiren hakikatin bir olduğunu vurgulamaktadır. “Mesnevî”de Kur'an ayetlerine istinad yaparak okuyucuyu eğitmeye ve davranışlarını değiştirmeye çağırır. Cenab-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde (Bakara, Enam, Araf, Ali İmran, Maide, Hucurat ve b.) Müslümanları birlik ve kardeşlik içinde olmaya çağırır. Mevlâna, “vahdet” olarak adlandırılan bu kavramı, din kardeşleri arasında fikir ve eylem birliği anlamında kullanır. Toplumda yarattığı ayrılık ve ihtilafların temelinde cehalet ve bilgisizlik olduğunu vurgular. Mevlâna'nın vahdet anlayışı inanç ve düşünceye dayalıdır.

Mevlâna, bazen kişinin bir konuda bilgisizliği nedeniyle hata yapmasını, bilgiye ulaşma ve hakikati keşfetme gayreti göstermemesini insanlığın büyük bir talihsizliği olarak görür. Şair, birliği sağlamanın surete değil, manaya odaklanarak mümkün olduğunu savunur. Tüm çatışmaların temelinde, görünüş yanılsamasının yattığına inanır. Örneğin, “Bakkal ve dudunun hikâyesi, dudunun dükkândaki gülyağlarını dökmesi” hikayesi”nde, saflığından dolayı kel dervişe “Yağ döktüğün için cezalandırılır mısın?” diye sorulduğunda bu durumu kendi durumuyla ilişkilendirir.

Mevlâna'nın “Filin nasıl ve ne şekilde olması gerektiği konusundaki tartışma” hikayesi

Mesnevî'nin "Filin nasıl ve ne şekilde olması gerektiği konusundaki tartışma" başlıklı üçüncü kitabında yer alan 49. hikâye, yukarıda ele aldığımız hikâyeye fikir ve içerik bakımından örtüşmektedir. Hikayenin küçük bir kısmına odaklanalım:

پیل اندر خانۀ تاریک بود
عرضه را آورده بودندش هنود
از برای دیدنش مردم بسی
اندر آن ظلمت همی شد هر کسی
دیدنش با چشم چون ممکن نبود
اندر آن تاریکیش کف می بسود
آن یکی را کف به خرطوم اوفتاد
گفت همچون ناودانست این نهاد
آن یکی را دست بر گوشش رسید
آن برو چون بادبیزن شد پدید
آن یکی را کف چو بر پایش بسود
گفت شکل پیل دیدم چون عمود
آن یکی بر پشت او بنهاد دست
گفت خود این پیل چون تختی بدست
همچنین هر یک به جزوی که رسید
فهم آن می کرد هر جا می شنید
از نظرگه گفتشان شد مختلف
آن یکی دالش لقب داد این الف
در کف هر کس اگر شمعی بدی

اختلاف از گفتشان بیرون شدی (d. 3, h. 49)

(Hintliler karanlık bir odaya bir fil getirip halka göstermek istediler. Hayvanı görmek için o kapkaranlık yere bir hayli adam toplandı. Fakat oda o kadar karanlıktı ki gözle görmenin imkânı yoktu. O, göz gözü görmeyecek kadar karanlık yerde file ellerini sürmeye başladılar. Birisi eline hortumunu geçirdi, "Fil bir oluğa benzer" dedi. Başka birinin eline kulağı geçti, "Fil bir yelpazeye benziyor" dedi. Bir başkasının eline ayağı geçmişti, dedi ki: "Fil bir direğe benzer." Bir başkası da sırtını ellemişti, "Fil bir taht gibidir dedi". Herkes neresini elledi, nasıl sandıysa fili ona göre anlatmaya koyuldu. Onların sözleri, görüşleri yüzünden birbirine aykırı oldu. Birisi dal dedi, öbürü elif. Herkesin elinde bir mum olsaydı sözlerindeki aykırılık kalmazdı.) (Çelebi, s. 29)

Şiirin doruk noktası yukarıda alıntıladığımız son mısradadır, eğer herkesin elinde bir mum olsaydı herkes gerçeği görür ve tartışma biterdi. Bu hikayede Mevlâna, tasavvuf ve felsefi bakış açısıyla, dünya halkları arasındaki çatışmaların çoğunun kelimelere dayandığını ve herhangi bir gerçeğe dayanmadığını ustaca gösteriyor. Öykülerinde sanatsal-felsefi anlayışını her türlü bağılıktan arınmış bir toplum ilkesine dayanarak, sanatsal gerçeklik anlayışını takip ederek yorumluyor. Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve diğer mezhepler insanlara Allah'a ulaşmanın yolunu gösterirken, Mevlevilik başka bir yol gösterir, o da aşk ve marifet yolu, yani seyr-i süluk yoludur.

Daha sonra karanlığa düşmüş insanları, bedeni karanlığa benzeterek aydınlık dünyaya bakmaya ve gerçeği aramaya çağırıyor:

ای تو در کشتی تن رفته به خواب

(d. 3, h. 49) آب را دیدی، نگر در آب آب

(Ey ten gemisinde uykuya dalıb kalmış, suyu gördün, ama suda suya bak!)

Mevlâna, cahil insanı, tüm dünyanın yalnızca beslediği ve soluduğu kandan ibaret olduğunu düşünen, göbek bağına bağlı gelişmemiş bir embriyoya benzetmektedir. Sonraki beyitlere bakacak olursak, kalpleri karanlık olan insanları ağaçtaki kel meyvelere benzetmektedir. Olgunlaşmadıkları sürece dallara sınımsıkı tutunurlar, olgunlaşmış ve sulanan meyveler ise daldan kolaylıkla kopup ağaçtan yere düşer.

Bu hikayeye dayanarak herkesin bilincinin yavaş yavaş doğup yaşadığı çevrenin kültür, inanç ve düşünce kalıbına uyum sağladığı ve bu kalıpların

insanları izolasyona ve sınırlamaya sürüklediği açıktır. Şairin bu öyküdeki vardığı sonuçlardan biri, bir şeyin farklı isimlere sahip olmasının, onun özünde farklı bir kavram olduğu anlamına gelmediğidir. Bu kadar büyük bir hacimde (103 beyit) nazım örnekleri oluşturan Mevlâna, yaratıcılığıyla sanatsal sözlerin ötesinde durmaktadır. Çünkü o, sadece mısraları kafiyelerle eşleştirme konusunda yetenekli biri değil, aynı zamanda sözleri içgörü ve bilgidan köken alan düşünceli bir şairdir. Mevlâna'nın şu ünlü beyiti de insanlar arasındaki manevi bağın, fiziksel bağdan daha önemli olduğuna işaret etmektedir:

ای بسا هندو و ترک همزبان

ای بسا دو ترک چون بیگانگان

پس زبان محرمی خود دیگرست

(d. 1, h. 66) همدلی از همزبانی بهترست

(Aynı dili konuşan o kadar çok Hintli ve Türk var ki, birbirine yabancı iki Türk de var. Samimiyetin dili farklı olduğu için, dil birlikteliğinden gönül birliği daha iyidir).

Mevlâna'ya göre etnik aidiyetler insanlar arasındaki birlik ve beraberliğe engel olamaz. Hint ve Türk halklarının dilleri farklı olsa da kalpleri birdir. Aynı milletten iki kişi arasındaki düşmanlık meselesi, her ikisinin veya içlerinden birinin kalbinde bir sevgi tohumunun bulunmamasından kaynaklanmaktadır. İnsanları birbirine yakınlaştıran şey aralarındaki manevi bağdır. Mevlâna'nın kastettiği bağlılık (saygı) dilin, etnik kökenin, konuşmanın, jestin, işaretin ötesindedir. Bu manevi bağlantı ancak marifet ve idrak yoluyla yaratılır.

Mevlâna'nın hikayelerinde Kur'an-ı Kerim'e atf

Yüksek şiiresel esin ile ilahi aşkın birlikteliğinden doğan Mevlâna'nın şiiri, insanlığı ruhsal mükemmelliğe, barışa ve anlayışa, birlik ve beraberliğe çağırır. Mesnevî'deki hikâyeler tevhit ve ilahi aşk kavramları açısından zengindir ve bizzat Mevlâna bu konuda şunları söylemektedir: “Herkesin aşka dair bir iddiası vardır ama çok az kişi aşkın hakikatini anlar. Gerçek aşkın temel şartı kendini unutmak ve “meniyyet” yanılmasıdır. Kendinize kapılıp kaldığınız sürece aşkın özüne ulaşamazsınız. Mevlâna'nın baş kahramanı olan insanın referans noktası aşktır. Aşk, Mutlak hakikata giden en bilge öğretmen ve rehberdir. Mevlâna, dünyaya Tanrı'nın doğası ve

insan yaşamı hakkında harika bilgiler verdi. O, Yüce Allah'ın lütfunu anlayabildiği gibi, insanın bu dünyada ne tür acılar çektiğini de çok iyi bilmektedir. Düşünce ve bilgi birliğinden yardım alarak insanlığın acılarını azaltmaya ve mutluluğunu artırmaya çalışır. Mevlâna'ya göre inanç, insanın acı ve ıstırabına verilecek en iyi tepkidir.

Teolojik açıdan bakıldığında, insanın ve onu çevreleyen dünyanın hakikati ve varlığı, Allah'ın lütfu ve merhametinin yanı sıra azamet ve izzetinin bir tezahürü olarak kabul edilir. Mevlâna güzelliğin epistemolojik ve subjektif olmaktan ziyade ontolojik ve objektif olduğunu düşünür. Mevlâna gibi bir tasavvuf şairi için sanat ve güzellik özel bir kavram değil, insanı hakikatin özüne yaklaştıran ve hakikati anlamının bir aracıdır. Mevlâna'nın güzelliğe dair düşünce ve fikirleri, eşsiz şiirine yansır. Mevlâna, bu dünyadaki tüm olayların mutlak, mükemmel, ezeli ve sonsuz bir varlığın iradesiyle gerçekleştiğine inanır. Mevlâna bunu, en güzel sıfat ve isimlerin toplamı olan "Yaratıcı" (Allah) olmaya çağırır. Tanrı varoluşun ve yaşamın sonsuz kaynağıdır. Allah, tüm varlığı ve evreni yalnızca kendi iradesiyle "yoktan" "var" edendir. Mevlâna'nın felsefi düşüncesinin merkezinde Yüce Allah yer almaktadır. Mevlâna'ya göre insanlar arasındaki farklılıkları ancak birlik ve dostluk çözebilir. Fikir ayrılıkları parçalanma ve bölünmenin sebebidir. Görüşünü haklı çıkarmak için Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerine atıfta bulunuyor, bunlardan birine bakalım:

"Şüphesiz mü'minler kardeşlerdir. O halde (düşmanlık içinde olan) kardeşlerinizi barıştırın ve Allah'tan korkun ki, O size merhamet etsin." (El-Hucurat Suresi, 10. ayet)

"Ensar Arasında Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem yüzünden çıkan anlaşmazlık ve düşmanlık" hikaysinde bu noktaya şöyle işaret eder:

دو قبیله کاوس و خزرج نام داشت
یک ز دیگر جان خون آشام داشت
کینه‌های کهنه‌شان از مصطفی
محو شد در نور اسلام و صفا
اولا اخوان شدند آن دشمنان
همچو اعداد غناب در بوستان

وز دم المؤمنون اخوه بئید

در شکستند و تن واحد شدند (d. 2, h. 113)

(İki kabîle vardı, birine Kavus, öbürüne Hazrec denirdi. Bir kabîle diğèrinin kanına susamıştı. Mustafa'nın yüzünden o eski kinleri İslâm ve sâflık nuruyla mahv oldu. Önce o düşmanlar, bağdaki üzüm taneleri gibi kardeş oldular. "Müminler kardeşir" sözüyle, nasihati dinleyip kapıyı kırdılar ve tek bir ten oldular)

Mevlâna, ikinci deftere dahil ettiği bu hikayede, Hz. Peygamber döneminde insanlar arasındaki nifak ve ayrılığın ortadan kalktığını anlatmakta ve İslam Peygamberi'nin, yaşamı boyunca Müslümanları birleştirdiğini ve tek bir toplum oluşturduğunu söylemektedir. Fakat Peygamber Efendimiz'den sonra Müslümanlar bu birliği farklı şekillerde bozmuşlar ve farklı gruplara ayrılmışlardır. Mevlâna bu ayrımları tarafli buluyor ve bu konuyu alaycı bir dille ifade ediyor:

از نزاع ترك و رومی و عرب

حل نشد اشكال انگور و عنب

تا سليمان لسین معنوی

در نیاید بر نخیزد این دوی (d.3, h. 49)

(Türkler, Rumular ve Araplar arasındaki çekışmelerden dolayı üzüm ve enebin şekilleri çözülememiştir. Süleymanın manavi dili gelene kadar bu kavga ortadan kalkmaz.)

Mevlâna, şiirlerinde kullandığı sembolik ve alegorik dille varlığımızın özünü, düşünce ve akıl yoluyla değil, düşüncenin ötesindeki bilinç yoluyla bilmenin önemini vurgulamaktadır. Onun dediği gibi idrak meselesinde bakış açısı çok önemlidir.

از نظرگاه است ای مغز وجود

اختلاف مؤمن و کبر و جهود (d.3, h. 48)

(Ey varlık hulâsası, müminle Mecusi ve Yahudi'nin birbirleriyle anlaşmazlığı, hep bakış yüzündendir.)

Mevlâna'nın şiiri onun dil ve edebiyat alanında sıkı çalışmasının sonuçları, ilham denizinde üzmesi ve kelime oyununda yok olmasının değil, belke kaynayan kalbinin hasili ve ilahi bir hediyedir. (Muhammedi, Payameni ve Hacı Ali, s. 124) Mevlâna, insanı, Allah'ın sıfat ve isimlerinde bulunmayan, Allah'ın yarattığı en mükemmel ve şerefli yaratık olarak kabul eder. Kişinin, cehalet ve gaflet tuzağı olan bedeninin esiri olmamasını öğütler. Her insanın içinde bir firavun ve bir şeytanın gizlendiğine işaret ederek, nefis ve kibrin firavunluk alameti olduğunu, insanlığın iyi ve kötü olarak bölünmesinin de bu nefis ve kibirden başladığını söylüyor.

Mevlâna, şefkat ve merhameti insanlığın temel özelliği olarak kabul eder, öfke ve şehveti hayvani özellikler olarak adlandırır. Bir başka yerde de aşk ve merhametin kaynağını helal rızık olarak görmektedir. *İnsanları sevgi ve şefkate yönelten şeyin helal olduğunu, helalden ilim ve hikmetin, haramdan ise şehvet ve öfkenin doğduğunu vurguluyor.* (Temizel, s. 130)

İnsanın gelişmesinin ve mükemmelleşmesinin önündeki en büyük engel bencillik ve zevke düşkünlüktür. Mevlâna'ya göre insanın helak olmasına sebep olan güç, onun nefisine hakim ola belmemesidir. Bu konunun Mevlâna için önemi, Mesnevî'de veya diğer eserlerde nefsten ve onun zararlarından söz etmeyen çok az hikâyeye rastlayabilmemiz ölçüsündedir. Mevlâna'ya göre insanın bütün dert ve felaketlerinin kökü nefis üzerindeki kontrol eksikliğidir. Nefsi bir ejderhaya benzetir, savaşmak zor ve yorucudur ve tüm insanlığın kalbindeki bu içsel idölü yenmek için bir ordu insan gerekir.

İncelenen hikâyelerde Mevlâna'nın insan ve varoluş sorununa kavramsal felsefi-mistik yaklaşımı araştırılmaktadır. Mesnevî'deki bu hikâyelerde, dünyada halklar ve milletler arasındaki ihtilaf ve tartışmaların gaflet ve cehaletten kaynaklandığını göstermekte ve şair, bu soruna dair alegorik görüşünü şiirsel araçlarla sanatsal bir biçimde ifade etmektedir. Öte yandan Mevlâna bu hikâyeler aracılığıyla sadece sorunu göstermekle kalmıyor, aynı zamanda okuyucuya sorunu çözmenin yollarını da göstermeye çalışıyor.

Mevlâna'nın bahsettiğimiz manzum hikâyelerle insanlığa vermek istediği temel mesaj, ihtilaf ve tartışmaların cehaletten kaynaklandığı, bilim ve bilginin insanlar arasında birliği oluşturduğu sonucuna varılmasıdır. Mevlâna "Mesnevî"de açıkça cehaleti düşmanlıkların ve savaşların kökeni olarak görmektedir. İnsanın elinde ona yol gösterecek bir mum, kalbinde ise anlayışlı

bir göz olursa bakış açısının değişeceğine ve çevresinde gördüğü her şeyin değişeceğine inanıyor. İnsanları birlik ve beraberliğe çağırıyor çünkü zafer birliktedir. Bunu kabul etmeyenler mutlaka gerileme ve helake düşeceklerdir.

Sonuç:

Ortaçağ Doğu rönesansının yetiştirdiği dehalardan biri olan 13. yüzyılın filozof-şairi Mevlâna Celâleddîn Rûmî, “Mesnevî-ye Manevî” adlı eseriyle tüm Doğu halklarının felsefi düşünce dünyasında güçlü bir etki bırakmıştır. Onun düşünce dehasının sanatsal bir yansıması olan “Mesnevî-ye manevisi” adlı öykü derlemesi, Doğu mitolojisi ve efsanelerinden kaynaklanan dini-felsefi ve ahlâk-psikolojik konuları, Kur'an-ı Kerim ayetlerini, hadis ve rivayetleri içermektedir. Edebiyatındaki tasavvuf-teolojik problemin Mevlâna'nın eserleri üzerinden incelenmesi özel bir öneme sahiptir ve her zaman dünya oryantalist biliminin odak noktası olmuştur. Aristoteles, Platon, Sokrates gibi filozofların yanı sıra Nizami, Rûmî, Hafız, Nesimi gibi düşünürlerin de dünya felsefesine büyük katkılar sağladığını abartmadan söyleyebiliriz. Mevlâna'nın eserlerinde felsefi düşüncenin şiirsel anlatımının doruğa ulaştığını söylersek yanılmış olmayız.

Mevlâna'nın manzum hikâyelerinin ana temasını oluşturan milletler ve mezhepler arasındaki ihtilaflar ve farklılıklar günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Şair, bu öykülerle tüm tartışmaların temelinde görünüş yanılışmasının yattığını, insanlar arasında birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için insanın çevresinde gördüğü her şeye veya varlığa bakması gerektiğini kanıtlamaya çalışır. Sadece dış görünüşü nedeniyle değil, aynı zamanda iç özellikleri ve taşıdığı doğal kalite nedeniyle de dikkat edilmesi önerilir. İmaj ve biçime değil, anlam ve öze nüfuz etmenin önemli olduğunu düşünüyor.

Mesnevî hikâyelerinde insanlara manevi ve ahlaki temizlik, doğruluk, tevazu, nefse teslim olmama, şeriat öğretilerine uyma gibi önemli bilgiler öğretilir. Bu gibi asil nitelikler övülmekte, idrak, ahlaki mükemmellik ve takdir gibi insan faktörüne ilişkin çeşitli faktörler tartışılmaktadır.

“Sufî ansiklopedisi” olarak adlandırılan “Mesnevî-ye Manevî” adlı eserin merkezinde insan ve toplum sorunu Mevlâna'nın felsefesinin ana çekirdeğini oluşturmaktadır. Mevlâna, Mesnevî'sinde bu soruna farklı açılardan yaklaşmaktadır. Hikâyelerdeki derin anlamlar ister istemez insanı düşündürür

ve şairin sonlarda ulaştığı mantıksal çıkarımlar okuyucuyu ibret almaya sevk eder.

KAYNAKÇA

Bünyatzade, Könül. İslam felsefesi: tarih ve müasirlik. Bakü, Çaşıoğlu, 2010, 154 s.

Füruzânfer, Bedüzzaman. Ahadis-e Masnevi. Tehran, İntişarat-e Daneřgah-e Tehran. 1374/1995

Mevlâna Celâlêddîn Muhammed Belhi (Mevlevî). Mesnevi-ye Menevi. R. Nikolsonun nüshası esasında, Muhammedrza Berzeger Halekinin mukaddime vâ şerhi ile. Tehran, El-Vaheb İlahi, 1387/2008. İki ciltde. I cilt.

Mevlâna, Celaleddin Rumi. Mesnevi-i řerif, cilt 2. Türkçeye çevireni: Veled Çelebi. https://dosyalar.semazen.net/MESNEVI-I_SERIF_2.cilt.pdf

Mevlâna, Celaleddin Rumi. Mesnevi-i řerif, cilt 3. Türkçeye çevireni: Veled Çelebi. https://dosyalar.semazen.net/MESNEVI-I_SERIF_3.cilt.pdf

Muhammedi Bedr Nargis, Payameni Behnaz ve Hacı Ali Ferruh. Berresi-ye tetbiği-ye karkerd-e mefahim-e müřterek der asar-e Mevlâna ve Tolstoy (bar esas-e hekayat-e monazeat-i an çahar kes der bare-yi engur eser-e Mevlâna Celâlêddîn Belhi ve dastan-i Yek Xoda beray-i heme, eser-i Lev Tolstoy). Feslname-ye tehessüsi-ye motaleat-i dastani. Sal-e dovvom, řomare-ye sevvom, Bahar 1393/2014. Tehran, ss. 118-128.

Temizel, Ali. Solh ve dusti ez didgah-e Moulana. Do Feslname-ye ilmi-tehessüsi-ye zeban ve edebiyat-e farsî Şefa-ye del. Sal-e sevvom, şomare-ye şeşom, Payiz ve zimistan, 1399/2020, s. 123-134